

Густаво Гутьєррес. In Memoriam

Анатолій ДЕНИСЕНКО
Східноєвропейський інститут теології, Львів, Україна

ORCID: 0000-0002-7166-9401

Анотація: Густаво Гутьєррес, перуанський католицький теолог і священник, був одним з найвпливовіших вчителів Церкви другої половини XX століття. Уявити 60–70-ті роки минулого століття без його теології визволення, мабуть, неможливо. Теологи Латинської Америки підійшли до читання Біблії контекстуально. Зважаючи на критику їхньої тісної взаємодії з соціологією марксизму, слід усе ж зазначити, що мільйони людей у країнах третього світу адаптували вчення Гутьєрреса та інших теологів визволення до власного сприйняття соціальної дійсності та місіонерської діяльності. Сьогодні теологічна спадщина Гутьєрреса може бути відстежена в революційних релігійних рухах і в середовищі активних та соціально свідомих християн, які борються за права людей і не йдуть на політичний компроміс із володарями цього світу.

Ключові слова: визволення, спасіння, бідні, соціальна справедливість, *Cristo liberador*, контекст.

«Учителю, де Ти живеш?
Ходімь і побачте!»
(Івана 1:39)

Перуанський католицький теолог і домініканський священник Густаво Гутьєррес (Gustavo Gutiérrez), який помер 22 жовтня 2024-го у віці 96 років, вважається найвпливовішим латиноамериканським представником теології визволення (разом з Хуаном Луїсом Сегундо та Леонардо Боффом). Особливістю теології Гутьєрреса є те, що він зробив свою теологію мовою Бога від імені бідних, а саме, солідарністю із бідними та пригнобленими («*solidaridad para con los pobres y oprimidos*»)¹. Вираз «особлива увага – бідним» («*a orção preferencial pelos pobres*») стане центральною думкою єпископської конференції Латинської Америки в Пуебла, 1979 року. Люк Фостер у свіжій книзі (2024 року) про теологію Гутьєрреса пише, що він (Форстер) «у своєму дослідженні... намагався

1 Gustavo Gutierrez, *Teología de la liberación* (Perspectivas. Lima: CEP, 1971), 155.

представити теологію Густаво Гутьєрреса як спробу відповісти на запитання, яке він сам і поставив, — запитання, як говорити про Бога як Отця в світі, який став нелюдським»².

Гутьєррес вивчав медицину та літературу в Національному університеті Сан-Маркос, Ліма (Перу). Згодом він вирушив у Європу, де вивчав психологію та філософію — в Лювені, Бельгія (1951–1955 рр.) і теологію — у Ліоні (1955–1959 рр.) та Римі (1959–1960 рр.). Повернувшись на батьківщину, Гутьєррес стає професором Католицького університету в Лімі й обіймає посаду консультанта Єпископської конференції країн Латинської Америки. Він досліджував теологію (особливо еклезіологію) під впливом *nouvelle theologie* — французького церковно-політичного середовища, а також, пізніше, вчення Другого Ватиканського собору (1962–1965 рр.). Усе це спричинило його поворот від неосхоластики до теології визволення.

Сьогодні Гутьєрреса найбільше знають за книгою «Теологія визволення» (*Theologia de Liberacion. Perspectivas*, 1971 р.), яка була узагальненням політичної позиції Пасторської конференції (КЕЛАМ II), що відбулася в Медельїні, Колумбія. Книга вже давно стала класикою латиноамериканської теології визволення, а сам рух теології визволення назвався за назвою його книги. Одна з особливостей книги полягає в тому, що вона презентує своєрідний теологічний метод, а саме критичну рефлексію над християнським праксисом (практикою) у світлі Слова Божого. Ця думка, про особливу увагу до бідних, яка є центральною в книзі, була проголошена Гутьєрресом ще в Ріо-де-Жанейро у 1964 році. Він також проговорював питання пригноблення бідних та природу пасторської теології визволення під час виступу того ж року в Монтре (Швейцарія).

Теологію Гутьєрреса можна означити як контекстуальну теологію. Він вважав, що теологія завжди має бути звернена до конкретної історичної (соціальної, економічної) ситуації. Теологічна робота здійснюється в певних соціальних умовах, а саме: у ситуації Латинської Америки, в середовищі бідних та пригноблених. Не слід забувати, що теологія, яка створюється в середовищі заможних і сильних, теж має свої особливості й по-іншому впливає на маси, не так, як теологія бідних. Бідним і пригнобленим варто застосовувати герменевтику «підозри», коли вони мають справу з теологією багатих та сильних. Головна претензія, яку кидала книга Гутьєрреса усталеній теології, полягала в тому, що теологія протягом історії більшою мірою виправдовувала і підтримувала несправедливі структури влади. Іншими словами, теологія довгий час сама виконувала репресивну функцію і ставала на службу домінуючому порядку³.

Гутьєррес наголошував на визвольному характері теології, бо вона є критичною рефлексією на праксис (*la teología como reflexión crítica sobre la praxis*)⁴. Теологія, яка походить із праксису, а саме з визволення бідних і пригноблених,

2 Luke Foster, *Gustavo Gutiérrez and the Liberative Sight of Christ* (London: SCM Press, 2024), 182.

3 Більше в: Денисенко Анатолій, *Теологія визволення. Ідеї. Критика. Перспективи* (К.: Дух і Літера, 2019).

4 Gutierrez. *Teología de la liberación*, 20.

має бути не кабінетною теорією, а конкретною боротьбою проти бідності та несправедливості. Це не систематичний набір універсальних істин — теологія є релятивною відносно часу та ситуації, вона завжди динамічна і мінлива. Теологія визволення є новим методом (*nueva manera*) того, як можна робити теологію⁵. Говорити про теологію, пише він, це шукати відповідь на запитання: яке співвідношення між спасінням та історичним процесом визволення людини?⁶

Отже, головна особливість теології Гутьєрреса — те, що первинним завжди є праксис. Теологія — другий крок. Посвячення і участь у боротьбі за права маргіналізованих груп мають стояти на першому місці. Теолог повинен починати з аналізу соціальної ситуації, а вже потім критично осмислювати її.

Шукаючи джерела натхнення, теологія визволення зверталася до європейської (політичної) теології, а саме до таких німецьких мислителів, як Юрген Мольтманн та Дороті Солле. Теологія надії Мольтманна розглядала спасіння не як індивідуальну, а як соціальну трансформацію, як виправдання пригноблених і тих, кого переслідують та знецінюють⁷. Солле писала про безсильність Бога, якщо Його не «підтримують» своїми вчинками люди. Справжні християни, вважала вона, обов'язково беруть участь у політичній активності — як у спробі здолати поточну декадентську (капіталістичну) систему, яка експлуатує бідних та пригноблених⁸.

Серед інших джерел натхнення Гутьєрреса (та інших теологів визволення) була й марксистська думка, здебільшого як соціальна теорія, а саме як знаряддя / інструмент соціальної критики. Карл Маркс та Фрідріх Енгельс стверджували, що капіталістична система робить рабами звичайних людей (пролетаріат). Історія ж рухається в бік того, що одного дня робітники повстануть і скинуть із себе кайдани пригноблення, в які їх закували середній клас, що постійно живе у комфорті, і вищий клас багатіїв (буржуазія).

Також Гутьєррес фокусувався на політичній складовій життя та послання Ісуса Христа. Як і більшість теологів визволення, він робив акцент на центральній ідеї Христа, а саме на проголошенні Царства Божого. У цій парадигмі Ісус посідає своє місце в низці інших єврейських біблійних пророків, які ставали на бік бідних. Саме в цьому й полягає політичний вимір Ісуса: Ісус як визволитель, *Cristo liberador*⁹. Теологія визволення ґрунтується на радикальній інтерпретації Біблії і наголошує, що вся теологія має виходити з тих соціальних обставин, в яких перебуває теолог. Ключем до розуміння методології теології визволення є інтерпретація виходу євреїв з Єгипту, соціальні аспекти Нового Заповіту та погляди на Ісуса як на революціонера нашого часу¹⁰. Спасіння, за своєї при-

5 Gutierrez, *Teología de la liberación*, 33.

6 Gutierrez, *Teología de la liberación*, 63.

7 Анатолій Денисенко, "Юрген Мольтманн In Memoriam," *Богословські роздуми: Східноєвропейський журнал богослов'я* 22.2 (2024): 153–162.

8 Див.: Dorothee Sölle, *Politische Theologie* (Stuttgart, Berlin, Kreuz-Verl, 1971).

9 Gutierrez, *Teología de la liberación*, 183.

10 Gutierrez, *Teología de la liberación*, 193.

родою, має три рівні: а) політичне визволення — трансформація суспільства, б) психологічне, або антропологічне визволення — трансформація думки, яка скеровує життя бідної або пригнобленою людини, в) визволення від гріха, що стає можливим лише через спасіння, яке людина знаходить у розп'ятті Христа¹¹.

Важливою темою теології Гутьєрреса було поняття гріха, яке стосується до дегуманізованих структур суспільства. Бідність є деструктивним явищем, породженим діяльністю несправедливих структур. Наявність деструктивних інститутів спонукає теологів говорити про структурний гріх, який і спричиняє скрутне становище людини. Спасіння не може стояти осторонь від бажання звільнити людину в таких сферах життя, як соціальна та економічна¹². Гріх розуміється не тільки в приватному сенсі, але й із соціальної та економічної перспектив. Він не розглядається як щось індивідуальне, притаманне внутрішній реальності конкретної людини. Гріх — це соціальний та історичний факт, відсутність братерства та любові у взаєминах між людьми.

Гутьєррес і теологія визволення мали великий вплив не тільки на латиноамериканському континенті, але й у США та Європі. Так, єзуїт Джон Собріно написав кілька впливових книг про христологію, одна з яких — «Христологія з Латинської Америки»¹³. Бразильський теолог Хуго Ассманн став автором книги «Теологія з точки зору практики визволення»¹⁴. Клодовіс Бофф, бразильський теолог та брат Леонарда Боффа, створив теологічну методологію визволення — «Теологія та праксис: епістемологічні підґрунтя»¹⁵. Ігнатіо Еллакурія, сальвадорський священник єзуїт і мученик, який зі своїми товаришами-єзуїтами був вбитий елітним військовим підрозділом. Енріке Дююсел, аргентинський філософ і теолог, який викладав у Мехіко, теж багато написав про історію церкви і теологію визволення в Латинській Америці. Хосе Мігес Боніно, професор теології в Буенос-Айресі і колишній віцепрезидент Світового Конгресу Церков, став автором впливових матеріалів про латиноамериканську теологію та книги «Займаючись теологією в революційній ситуації»¹⁶. Він також досліджував зв'язок між теологією визволення та етикою, теологією визволення та п'ятидесятництвом. Вибух п'ятидесятництва і, пізніше, харизматичних рухів серед латиноамериканців спонукав до бурхливого обговорення питання: а чи не «навернеться» Латинська Америка до протестантизму?

Безперечно, Густаво Гутьєррес є постаттю, яка завдяки своїм акцентам у теології змінила християнський інтелектуальний дискурс другої половини ХХ століття, давши поштовх до народження різновидів теологій визволення. Однак не можна обминути й критику теології визволення. Так, наприклад, представник

11 Див. розділ «Визволення і спасіння» в: Gutierrez, *Teología de la liberación*, 183–229.

12 Gutierrez, *Teología de la liberación*, 187–189.

13 Jon Sobrino, *Cristología desde América Latina* (Mexico: Centro Reflexión Teológica, 1976).

14 Hugo Assmann, *Teología desde la praxis de la liberación: ensayo teológico desde la América dependiente* (Salamanca: Ediciones Sígueme, 1976).

15 Clodovis Boff, *Teología e prática: Teologia do político e suas mediações* (Petrópolis: Editora Vozes Ltda, 1978).

16 José Míguez Bonino, *Doing theology in a revolutionary situation* (Philadelphia: Fortress Press, 1975).

«радикальної ортодоксії» англіканський теолог Джон Мілбанк вважав помилкою використання теологією визволення марксистської ідеології¹⁷, посиляючись на те, що християнський мислитель в якості соціального інструменту для аналізу тенденцій, які мають місце в суспільстві, мав би використовувати еклезіологію (вчення про природу церкви)¹⁸. А Деніел М. Белл-молодший у своїй книзі «Теологія визволення після кінця історії» писав, що церковна політика не має визначатися секулярним порядком, а сама церква не має безпечного місця в секулярному суспільстві¹⁹.

Ще 1999 року американський філософ і активіст Корнел Вест (Cornel West, 1953 р. н.) сказав, що «розквіт теології визволення минув»²⁰. Попри це, нове покоління представників цієї теології розвиває теми своїх попередників, спрямовані проти бідності, дискримінації, імперіалізму і т. д., але рухає теологію Гутьєрреса вже в новому напрямку. Як зазначав аргентинський соціальний теоретик і теолог визволення Іван Петрелла (Ivan Petrella, 1969 р. н.), нові теологи визволення мають піти далі *status quo*, в якому вони опинилися, і, якщо потрібно, навіть повстати проти своєї ж теології («*it must rebel against itself*»)²¹. На його думку, це завадить революційній теології стати кабінетною теологією, яка обслуговує потреби середнього класу.

Справді, приблизно років 30–40 років тому умови, в яких функціонувала теологія визволення, дуже змінилися. Головними викликами церкви в Латинській Америці тоді стали: а) піднесення п'ятидесятницького руху і б) спроби Ватикану примусити замовкнути теологів визволення – через заміну на місцях прогресивних єпископів на консервативних. На політичному й економічному фронтах ці зміни для теології визволення полягали в колапсі соціалізму. Падіння Берлінської стіни і послаблення «соціалістичного табору» тоді стали символом поразки певної альтернативи капіталізму. На мою думку, контекстуальна теологія визволення Гутьєрреса була поглинута постколоніальною теорією, яка нагадує, що «деколонізація» – це неперервний процес. Якщо теологія визволення працювала більшою мірою з несправедливими структурами та пригнобленням у межах певних суспільств, то постколоніальна теологія зосереджується на глобальних структурах несправедливості та гноблення неоліберального суспільства загалом. Сьогодні глобальна теологія визволення з питань бідності та пригнічення, про які так багато писав Густаво Гутьєррес, змістилася на питання: раси, національної та культурної ідентичності, мультикультуралізму, статусу релігійних і соціальних меншин.

17 John Milbank, *Theology and Social Theory, Beyond Secular Reason* (Oxford: Blackwell Publishing, 2006), 207.

18 Milbank, *Theology and Social Theory*, 382.

19 Daniel M. Bell, Jr, *Liberation Theology after the End of History* (London: Routledge, 2006), 73.

20 «*The high moment of liberation theology has passed*» взято з: Cornel West, «On Liberation Theology: Segundo and Hinkelammert», 393–400. Cornel West (ed.) *The Cornel West Reader* (NY.: Basic Civitas Books, 1999), 394.

21 Ivan Petrella. *Beyond Liberation Theology. A Polemic* (London: SCM Press, 2008), 122.

Список літератури

- Денисенко Анатолій. *Теологія визволення. Ідеї. Критика. Перспективи*. К.: Дух і Літера, 2019.
- Denysenko Anatoliy. *Teolohiia vyzvolennia. Idei. Krytyka. Perspektyvy*. K.: Dukh i Litera, 2019.
- Денисенко Анатолій. "Юрген Мольтманн. In Memoriam," 153–162. *Богословські роздуми: Східноєвропейський журнал теології* 22.2 (2024).
- Denysenko Anatoliy. "Jürgen Moltmann. In Memoriam," 153–162. *Bohoslovski rozдумы: Skhidnoiēvropēis'kyi zhurnal teolohii* 22.2 (2024).
- Gutierrez Gustavo. *Teología de la liberación. Perspectivas*. Lima: CEP, 1971.
- Foster Luke. *Gustavo Gutiérrez and the Liberative Sight of Christ*. London: SCM Press, 2024.
- Sölle Dorothee. *Politische Theologie*. Stuttgart, Berlin, Kreuz-Verl, 1971.
- Sobrino Jon. *Cristología desde América Latina*. Mexico: Centro Reflexión Teológica, 1976.
- Assmann Hugo. *Teología desde la praxis de la liberación: ensayo teológico desde la América dependiente*. Salamanca: Ediciones Sígueme, 1976.
- Boff Clodovis. *Teologia e prática: Teologia do político e suas mediações*. Petrópolis: Editora Vozes Ltda, 1978.
- Bonino José Míguez. *Doing theology in a revolutionary situation* (Philadelphia: Fortress Press, 1975).
- Milbank John. *Theology and Social Theory, Beyond Secular Reason*. Oxford: Blackwell Publishing, 2006.
- Bell, Daniel M. Jr. *Liberation Theology after the End of History*. London: Routledge, 2006.
- West Cornel. "On Liberation Theology: Segundo and Hinkelammert", 393–400. Cornel West (ed.) *The Cornel West Reader* NY.: Basic, 394.
- Petrella Ivan. *Beyond Liberation Theology. A Polemic*. London: SCM Press, 2008.

Gustavo Gutiérrez. In Memoriam.

Anatoliy DENYSENKO

Eastern European Institute of Theology, Lviv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-7166-9401

Abstract: Gustavo Gutiérrez, a Peruvian Catholic theologian and priest, was one of the leading teachers of the Church in the second half of the 20th century. It is impossible to imagine the 1960s and 1970s without his liberation theology. Latin American theologians approached the Bible contextually. Despite criticism of its close interaction with Marxist sociology, millions of people in Third World countries adapted the ideas of Gutiérrez and other liberation theologians to their own perception of social reality and missionary activity. Today, Gutierrez's theological legacy can be found in revolutionary religious movements and among active and socially conscious Christians who fight for human rights and do not compromise politically with the rulers of this world.

Keywords: liberation, salvation, the poor, social justice, *Cristo liberador*, context.

Надійшла до редакції / Received 04.10.2025

Прийнята до публікації / Accepted 01.12.2024